

jogon, továbbá a székely jog nőkre vonatkozó kedvezményein alapult. A székely gyakorlat arra inspirálta az erdélyi asszonyokat, hogy leánynevüket megtartsák, azt önállóan vagy férjük nevével együtt használják.

Jegyzetek

- ¹ A nemi gyámságot az 1874. évi XXIII. tc. törölte el.
- ² 1840. évi XV. tc.
- ³ Szt. István II. törvénykönyve 29. fejezet, Szt. László II. tvk. 12 fej. és III. tvk. 6. fej. , Kálmán I. tvk. 56. fej
- ⁴ Jancsó, Fodor, Szlemenics, Tóth, Katona, Kolozsváry stb. vö. Máday im. 37. o.
- ⁵ 1723. évi CXI. tc.
- ⁶ Vö. 1545. évi XXI. tcx.
- ⁷ A jogtörténészek szerint a magyaroknál a hitbér a leány vételárából fejlődött ki – hasonlóan Európa más országainak jogfejlődéséhez – ahogy, a jegyajándék és a jegygyűrű pedig a vásár megkötésekor fizetett „felpénzből”(ma foglaltó hasonlítható hozzá) alakult ki. Máday im. 85-90 o.
- ⁸ A Tripartitum 93. cikkelyének 4. §-a felsorolja az egyes rendek hitbéreinek fix összegeit, főnemeseké 100 márka, köznemeseké és polgároké 50-50 márka. A 6.-8. §-ból azt is megtudhatjuk, hogy 100 márka akkor egy kőből épült vár értékének, 50 márka pedig egy két tornyú templom értékének felel meg.
- ⁹ A magyar házassági vagyonjog a közszerzeményi rendszernek felel meg, s mint ilyen a nőknek kedvező vagyoni jogi rendszerek csoportjába tartozik. A különböző rendszerek három jogi alapelve – vagyonközösség, kezelési közösség, vagyon elkülönítés- és ezek különböző kombinációira vezethetők vissza. Máday im.66-71 o.
- ¹⁰ A nemesekre egyetlen esetben vonatkozott a közszerzemény, amikor a nemes embernek „feleségével való házassága alatt gyűjtött vagy vett ménes lovai ötvenen alul vannak egyenlően fognak köztük elosztatni...” Werbőczy I. 101.c.
- ¹¹ Az 1.§. ideiglenesen fenntartja azon nők választójogát, akik azt addig is gyakorolták.
- ¹² Bónis György Cserei Farkashoz hasonlóan mind a nővér, mind a lány utódok fiúlányságát fogadja el, szemben Vargyasi Szolga Jánossal, aki csak a nővér fiúlányságára követeltet. Vö. : Bónis im. 75.-86. o., Szolga (vargyasi) János im. 238., 245. o.
- ¹³ Vö.: 1674-ben Apor Ilona fiulány törvényes gyermekei Apor István, László és Mihály Bónis im. 88. o.

Felhasznált irodalom

- Bónis György: Magyar jog-székely jog, Kolozsvár 1942. Ferenc József Tudományegyetem
- Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye, Kolozsvár 1800.
- Csikó Kálmán: A magyar nők jogai, Budapest 1894.
- Gáspár Gabriella: A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon, Bp. Agroinform 2002.
- Gáspár Gabriella: Die Stelle der Zeitschrift „Erdélyi Múzeum”(1814-1818) in unserer Wissenschaftsgeschichte, In.: Specimina Nova, JPTE Történelem Tanszékének Évkönyve, Pécs, 1989 29-46 p.
- Fábry Anna: Író nők vagy írónők? A női dilettantizmus és professzionizmus kérdése a 19. századi magyar irodalomban = Rubicon 2001/6. 25-29 o.
- Fügedi Erik: Az Elefánthyak, Bp. 1992. Magvető kiadó
- Kazinczy Ferenc: Sophie, Bp.1984. Szépirodalmi kiadó
- Kolozsváry Bálint: A közszerzemény biztosítása, Budapest, 1899.
- Kempelen Béla: Magyar nemes családok 10 k.+ pótkötet, Bp. 1911-1932. Grill k.
- Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban és jelenben, Atheneum irod. és nyomdai Rt. 1913.
- Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal 1-12 k.+ pótkötet, Pest 1857-1868. Freibeisz István és Táth Mór k.
- Péter Katalin: Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban= Rubicon 2001/6. 20-24 o.
- Székely (killényi) Mihály: A nemes székely nemzetnek constitutiói, privilégiumai és a jóság leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei, több hiteles leveles-tárakból egybeszedve, Pest 1818. Trattner k.
- Szolga (vargyasi) János: Székely jogi ötven kérdések s 102 feleletek, Marosvásárhely, 1844. Ref.koll.
- Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok, Szépirodalmi könyvkiadó Bp.1982
- Tárkány Szűcs Ernő: Mártély népi jogélete, Kolozsvár 1944. Kolozsvári Egyetem Jogtörténeti szeminárium
- Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások, Bp. 1980. Gondolat k.
- Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztény polgárisodás” = Századvég 1991. 2-3. sz. 75-130 o.

Ellentmondásos szerepelvárások, nők az államszocializmusban

A XX. század utolsó harmadában a nők munkavégzésével, oktatásával, politikai szerepvállalásával kapcsolatban számos kiváló monográfia, tanulmány született, ám az államszocializmus nő történetének feltárása továbbra is várat magára. Ugyancsak kevés ismerettel rendelkezünk arról, hogy a társadalmi viszonyokban bekövetkezett drasztikus változások hogyan hatottak a nemek közti viszonyok alakulására, miként befolyásolták a férfi és női szerepek kölcsönhatásban történő változását. Az emberi történelem megértéséhez a nemek közötti viszonyok megismerése ugyanolyan fontos, mint az osztályok közötti viszonyoké, ugyanakkor, amennyiben a jelentős társadalmi változásokkal járó történeti korokat a nők szempontjából vizsgáljuk, akkor „*a vizsgált korszak vagy eseménysor teljesen eltérő jelleget ölt, új jelentést nyer, amely teljesen eltér az általánosan elfogadottól.*” (Kelly-Gadol 1976: 140-145) Dolgozatomban a történeti-, ideológiai-, társadalmi- és gazdasági tényezők hatásait abból a szempontból elemzem, hogy mennyiben változtatták meg a magyar társadalom tradicionális értékrendszerét, a nők és férfiak között meglévő hierarchiát, és milyen új kulturális minták, társadalmilag megkonstruált szerepek jöttek létre, melyek voltak a női szerepek és családi kapcsolatok átalakulásának kívánatosnak tartott és valóságos folyamatai. Ez utóbbi megkülönböztetését azért tartom fontosnak, mivel a tömegkommunikáció az államszocializmusban a pártbürokrácia monopóliuma volt, így a hivatalos ideológiát mindig valóságként tüntették fel. Ezért élhetnek változatlanul tovább az akkori nőideálok, mint a rendszer szimbólumai az utókorban, annak ellenére, hogy a statisztikai adatok alapján a kereső nők számának emelkedésével a munkaerőpiac polarizálódása volt megfigyelhető, és a nők elsősorban a feminizálódó ágazatokban és foglalkozásokban helyezkedtek el. A „*feltörekvő dolgozó nő*”¹ hamis ideáljának máig tartó továbbélése elsősorban a politikai hatalom törekvéseire vezethető vissza, mivel a nőket olyan munkák elvégzésére is rákényszerítették, amelyek sem biológiai adottságaik, sem a tradicionális női szerepek mély beágyazottsága miatt nem voltak számukra elfogadhatóak. Ennek következtében a szovjet mintára megalkotott új nőideál² az emberek többsége szemében a rendszer negatív szimbólumainak egyikévé vált. Ez utóbbihoz hozzájárult az is, hogy a magyar nők történetének alakulását 1947-től jelentősen befolyásolta a marxizmus-leniniz-

mus ideológiájának alapján működő példakép, a Szovjetunió. (Természetes, hogy a rövid magyar intervallumot, a Tanácsköztársaságot sem hagyhatjuk figyelmen kívül.) Ez abból is következett, hogy a magyar nőpolitika megformálói jelentős éveket töltöttek a Szovjetunióban.

A nők társadalmi helyzetének változása elsősorban három szférában, a munkavégzésben, oktatásban, és a hatalomban történő elmozdulásokból következett.³ Az ideológia és a gazdaság munkaerő-szükségletének kényszerítő ereje együttesen játszott szerepet a női foglalkoztatottság növelésében. A modernizációs folyamatban az extenzív gazdasági fejlesztés keretén belül a kitűzött gazdaságpolitikai célok csak pótlólagos munkaerő bevonással voltak megvalósíthatók, ezért a Magyar Dolgozók Pártja (továbbiakban MDP) nőpolitikájában a nők munkaerő-tartalékként játszottak fontos szerepet. A munkaerő nők köréből történő utánpótlására annál is inkább szükség volt, mivel az ipari munka, mint domináns megélhetési forrás nem a kommunista iparosítással vette idehaza kezdetét, hanem csak folytatódott a nagyjából a húszas években megindult tendencia.⁴ Erre az időszakra viszont a férfi munkaerőtartalékok már kimerültek, ezért csak a nők jöhettek igazán számításba. A megnövekedett keresletet fokozta, hogy szovjet mintára nálunk is „... *tipikus XIX. századi fejlődési modell szerint alakulnak a népesség gazdaság szerkezeti viszonyai.*” (Gyáni 1995: 555) Az ideológiai és gazdasági tényezők mellett nyilvánvaló, hogy a gyors változások nem annyira a magyar történelem és társadalom belső folyamataiból, hanem sokkal inkább a szovjet vezetés által kierőszakolt szocialista fordulat következményeként jöttek létre.

A célok megvalósításához számos előfeltétel megteremtésére volt szükség. Ezek közül az egyik a nők politikai és állampolgári megítélésének a férfiakéval azonos jogi alapokra kerülése, ami megszüntette a nemek közt meglévő jogegyenlőtlenséget.

A politikai és állampolgári jogok változásai

Míg a politikai és gazdasági változások egyszerre gyakoroltak pozitív és negatív hatást a nők helyzetére, addig a nők jogi helyzetének változásában egymásra épülő pozitív folyamatok követhetők nyomon. A nők politikai és állampolgári jogainak általánossá válása — megvalósulásuk körülményeitől függetlenül — 1945-től kezdődően néhány tényezőt leszámítva rövid idő alatt megteremtette annak lehetőségét, hogy a nők a társadalmi élet különböző területein a férfiakéval azonos jogokat élvezhessenek. Igaz, a jogszabályok nem szüntették meg automatikusan a mindennapok egyenlőtlenségeit, megalkotásuk és elfogadásuk főleg a megelőző történeti időszakokhoz viszonyítva vált kiemelkedő fontosságúvá, és elengedhetetlen feltételévé a nemek jogegyenlőségének.

A választójogi törvény alapján már 1945-ben biztosították, hogy a nők a férfakkal azonos módon gyakorolhassák állampolgári jogukat.⁵ Ettől kezdve már nem a nők általános választójogának a megszerzéséről folyt a politikai vita, nem azt kellett tehát bizonyítani, hogy a nő is alkalmas a politikai jogok birtoklására — ami a megelőző időszakok választójogi vitáiban pro és kontra érveként központi helyet foglalt el —, ha-

nem a pártok a női választók szavazataiért szálltak hareba.⁶ Mivel a kommunista párt az első választásokon elszenvedett vereségét főleg a nőknek köszönhette, ezért az 1947-es kampányban kiemelt jelentősége volt a feléjük irányuló propagandának. Rákosi az Angyalföldön tartott nagygyűlésen az MKP programja mellett agítva kijelentette, *”Túlzás nélkül el lehet mondani, hogy népi demokráciánk erejét, mint a meleget a hőmérőn, számszerűen le lehet olvasni arról a szerepről, melyet benne a nők visznek.”* (Rákosi 1997: 731). Programbeszéde Marxnak a nőkérdéssel kapcsolatos állásfoglalásából, valamint a nemek egyenlőségére vonatkozó nézeteiből vezethető le: *„Egy történelmi korszak változása mindig meghatározható a nők szabadság felé haladásának arányából, mert itt a nőnek a férfihoz, a gyengének az erőshöz való viszonyában jelenik meg a legnyilvánvalóbban az emberi természetnek a durvaság feletti győzelme. A nők emancipációjának foka az általános emancipáció természetes fokmérője.”*⁷ A két idézet alapján jól érzékelhető a marxi gondolatok és a marxista ideológia közötti különbség, és az ez utóbbi alapján szerveződő pártok nőpolitikájának leegyszerűsítő, vulgáris jellege.

Rákosi a választási eredmények értékelésénél a párt nőpolitikájának sikeréért tüntette fel, hogy a 402 képviselő között 71 nő került be a parlamentbe. Mivel a képviselőnőkből 41 ipari munkás, 21 pedig a mezőgazdaságban dolgozó parasztasszony vagy lány volt, ebből azt a következtetést vontta le, hogy *„... az egyenjogúsítás különösen a dolgozó nőket érinti.”* (Rákosi 1951: 57). Az 1953. évi II. Törvényben a választásra jogosultak korhatárát 20 évről 18 évre szállították le, ez a változtatás mindkét nemet érintve tovább növelte a női szavazók számát.

A politikai jogok gyakorlásának lehetőségét a választójog mellett a választhatóság, a politikai szerepvállalás garantálja. A női képviselők aránya 1945-ben 3,1%, 1947-ben 17,2%; az 1953-as választáson valamivel kevesebb, 11% (52 nő) került be a parlamentbe, ennek az utóbbinak azonban a parlamentáris demokrácia ellehetetlenülése miatt már nem volt sok jelentősége.⁸ Ez azért is sajnálatos, mivel ettől kezdve adódhatott volna igazán lehetőség arra, hogy a nők is megtanulják a politikusi szerepet, illetve, annak gyakorlásával, politizáló nőként elfogadtassák magukat a társadalmi nyilvánossággal.

A nemek jogegyenlőségének másik megnyilvánulása volt, hogy 1945. novemberétől a nőt is kinevezhették gyámnak vagy gondnoknak. Ez az intézkedés azt az 1877 óta fennálló jogtalanságot szüntette meg, mely szerint a nőket — a Tanácsköztársaság rövid időszakának a kivételével — jogilag gyámságra vagy gondnokságra alkalmatlan személynek nyilvánították.

A nők művelődéshez, pályaválasztáshoz és munkavállaláshoz fűződő jogát a férfiakéval azonos módon definiálták. A szabad művelődéshez való korlátlan hozzájutás lehetőségét az 1945. augusztus 18-án megjelent 6600/1945. ME számú rendelet biztosította, amely lehetővé tette végre a nők számára is az állam- és jogtudományi karokra való bejutást. Az 1946. október 21-én megjelent XXII. számú törvény — a hittudományi karok kivételével — valamennyi egyetem és főiskola kapuját megnyitotta a magyar nők előtt. (Tóth 1975: 25). Az 1948. évi XLIII. törvénnyel nemcsak az oktatásban, hanem a munkavégzésben is megteremtődött a férfikkal azonos pályaválasztási, munkavállalási lehetőség.

Az állampolgári jogok szabályozásai közül még egy, a nemek egyenlőségét elősegítő momentumot érdemes itt megemlíteni, annak ellenére, hogy ez a polgárok számbavételére irányult, ami nem tekinthető kifejezetten a szabadságjogok megnyilvánulásának.⁹ Véleményem szerint ugyanakkor a személyi igazolványok 1954-ben történt bevezetésének volt egy látens, hosszabb távon érvényesülő pozitív hatása is a nők számára, mégpedig azáltal, hogy ily módon ők is önálló (és persze nyilvántartásra kötelezett) személyekké váltak. A hangsúly itt az önállóságon és azon van, hogy 14. életévük betöltésekor a nők a férfiakhoz hasonlóan, személyi igazolványt kaptak. Ezekkel az intézkedésekkel megváltozott addigi társadalmi megítélésük. Az 1954-ig érvényben lévő gyakorlat szerint ugyanis a férjzett nőknél elegendő volt, ha nevüket és adataikat a férjről kiállított be- és kijelentőlap tartalmazta. A külön igazolvány személyiségi jogaik elismerését jelentette, és ettől kezdve a férjzett nők megszűntek a férj tartozékává válni. További pozitív jelentősége a személyi igazolványnak, hogy a nőknél is bevezették a 18. életévüket még be nem töltött gyermekek adatait, ezzel jelezve, hogy szülőként is azonos jogok illetik meg őket.

A már említett jogszabályok az új családjogi törvénnyel együtt biztosították a nők számára a férfiakkal azonos jogokat.¹⁰ Jelentőségük abban áll, hogy az 1942-ben érvényben lévő jogi szabályozás szerint törvényileg biztosított pozitív diszkriminációt élveztek a férfiak „...bár elvileg a férfi és nő között a magánjogban nincs különbség, de a férfit mégis előjogok illetik meg. Ő a család feje.”¹¹ Ez a családfői funkció magas társadalmi presztízst, jelentős előnyöket biztosított a férfiak számára. Az új családjogi törvény viszont megsemmisítette, eltüntette ezeket az előjogokat.

Az új családjogi törvény

Míg a jogszabályok megváltoztatásával megteremtett formális jogegyenlőség jól kontrollálható, addig a nemek közti egyenlőségnek a mindennapok gyakorlatában való érvényesüléséről – különösen a családi élet keretein belül – keveset tudhattunk meg az ötvenes évek dokumentumait elemezve. A tradicionális szerepek és az ezekkel együtt járó alárendelt helyzet fennmaradására inkább csak a későbbi időszakok időmérleg vizsgálataiból következtethetünk. Ennek ellenére a családi együttélésre vonatkozó törvények módosítása, a megvalósulás feltételeinek a részletes szabályozása nemzetközi összehasonlításban is pozitívumként értékelhető, amely a magánélet területén is megtette az első lépéseket a nők házasságon belüli jogegyenlősége irányába.

A törvényalkotók a megváltozott gazdasági alap következményeként szükségesnek tartották a „házasság, a család, a gyámság szocialista jogintézményének felépítését.”¹² Az 1953. január 1-én életbe lépő Családjogi törvény (1952:IV) az alkotók szándéka szerint megfelelő jogi formát igyekezett biztosítani az új tartalomhoz, a cél pedig az volt, hogy megteremtsék a családtagok között az egyenlő elvárások elvét. Abból indultak ki, hogy a „szocialista házasság két szabad, és egyenlő ember kölcsönös vonzalmára alapított közösség,” ezért a nők jogait úgy kell definiálni, hogy őket a há-

zasság ideje alatt, a házasság felbontása esetén, valamint a gyermekelhelyezés tárgyában is a férjjel azonos jogok illessék meg.

A házastársaknak a házasélet ügyeiben egyenlő jogaik és kötelezettségeik vannak (23. §),

A házastársak kötelesek egymást kölcsönösen támogatni, egymáshoz hűségesnek lenni (24. §)

A házastársaknak a közös lakás helyét egymással egyetértve kell megválasztaniuk, bármelyik fél beleegyezésétől csak alapos indok esetén lehet eltekinteni (25. §). A törvény elfogadása előtti időszakban erre a férj volt egyedül jogosult.

A törvény a nő házasság utáni névhasználatát a feleség választására bízta, megszüntetve ezzel azt a megelőző joggyakorlatot, mely szerint a feleség a házassággötés után csak az asszonynevet viselheti.

Ez utóbbinak, a név megválasztásának a szabadsága mellett jelentős, hosszabb távú társadalmi hatása is volt. Egyrészt megszüntette azt a jogilag alátámasztott gyakorlatot, amely azt fejezte ki, hogy a férjzett nő a férj tartozéka, annak mintegy a tulajdona. Másrészt a férj nevének a viselése, mint státuszszimbólum sokat veszített jelentőségéből, és ezzel mérsékelte azt a negatív társadalmi megítélést, amely a leánynéven szereplő nőkkel szemben bizonyos életkor felett ekkor még tapasztalható volt.

A törvény a házasság megkötésétől számítva vagyonszövetséget deklarált akkor is, ha egyik vagy másik házastárs nem folytatott kereső tevékenységet. A háztartás költségeinek a közös fedezése, valamint a közös vagyonkezelés törvényi előírásai szintén a házasságon belüli egyenlő gazdasági viszonyok megteremtésének a jogi alapját alkották.

A szülői felügyelet együttes gyakorlásának a joga a nők családon belüli egyenjogúságának vált egyik alapvető tényezőjévé. A törvényalkotók arra törekedtek, hogy megszüntessenek a családon belül minden hatalmi hierarchiát – beleértve a generációk közöttiek is –, ezért a „szülői hatalom” fogalmát a „szülői felügyelet” fogalmára cserélték fel.

Mindezekon túl a családjogi törvény nemcsak a házasságon belüli egyenjogúság lehetőségeit, hanem a sikertelen együttélés felbontására vonatkozó jogokat is definiálta. A házasság felbontására vonatkozó paragrafusok szintén új szemléletet képviseltek a férfi és nő viszonyában, ezt példázza a vétkesség elvének az eltörlése is.¹³ A magyar jogalkotás ezzel megelőzte a fejlett polgári társadalmak vétkességet mellőző válási törvénykezését; például az Egyesült Államok 16 szövetségi államában 1971-ben, Franciaországban 1975-ben megalkotott jogszabályok kodifikálták csupán a vétkesség eltörlését.

A jogegyenlőséget biztosító jogalkotási folyamat ellenére a politikai vezetés családdhoz való viszonyát kettősség jellemezte. Annak ellenére, hogy törvénybe iktatták a nők családon belüli egyenjogúságát, illetve, hogy a férfiakkal azonos feltételek mellett kezdeményezhették a megromlott családi együttélés felbontását, a magánszférában nem történt alapvető változás. A családon belüli feladatok, a gyermekek ellátásának felelőssége továbbra is rájuk hárult. A rendszer egyik legszembevetőbb ellentmondása éppen az, hogy a nemek egyenlőségét hirdető ideológia a társadalmi valóságban

nem jelentett mást, mint a nőknek a nem tradicionális foglalkozások végzéséhez való jogát, ami a változatlan megterhelést jelentő családi feladatokkal együtt a társadalmi gyakorlatban közel sem eredményezhetett a férfiakéhoz hasonló lehetőségeket.

Lehetőség és a valóság

Az egyenlőségeszme csorbulása mind a munka, mind a magánélet világában tapasztalható volt. Miközben a nők aránya egyes foglalkozásokban folyamatosan emelkedett, ez tulajdonképpen a férfiak munkaerőpiaci esélyeit befolyásolta kedvezően. Különösen jellemző ez a szellemi foglalkozásokban. „A nők aktivitásának növekedése kedvezően hatott a férfiak helyzetére, olyan értelemben, hogy lehetővé tette nagyobb fokú beáramlásukat a magasabb képzettséget igénylő és jobban fizetett foglalkozásokba.” Andorka Rudolf (1982: 72) megállapítása a női foglalkoztatottság alakulásának általános törvényszerűségeire utal, amely a propaganda ellenére az ötvenes években is igaz volt: a nőknek akkor volt csak lehetőségük egyes foglalkozásokba tömegesen bekerülni, ha azt elértéktelenedő presztízs, alacsony jövedelem vagy mindkettő jellemezte.

Ez a tendencia érvényesült a döntéshozó és költségvetési intézményeknél, a tanácsrendszer kiépítése miatt megnövekedett adminisztratív munkáknál. A különböző szinteken, mint például a központi és helyi költségvetési szerveknél, a férfi és női munkaerő számbeli eltérést mutatott. A magasabb presztízzsel rendelkező központi szerveknél, ahol a döntések megszülettek a férfiak, míg a főleg csak adminisztrációs feladatokat ellátó helyi szerveknél a nők voltak többségben.

7. A költségvetés központi és helyi szerveinél foglalkoztatott férfiak és nők aránya százalékban¹⁴

ÉV	Központi szervek		Helyi szervek	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1952	58,4	41,6	49,6	50,4
1953	58,1	41,9	46,0	54,0
1954	58,0	42,0	42,9	57,1

Annak ellenére, hogy a központi szerveknél a foglalkoztatottak száma alig változott, mindvégig megmaradt a férfítöbbség. A helyi szerveknél azonban a számszerű növekedéssel párhuzamosan fokozatos eltolódás figyelhető meg a női munkaerő irányába, amely az erőteljes centralizáció, a túlszabályozott irányítás következtében a megnövekedett adminisztrációs terheknek tulajdonítható. Mivel jól ismertek a centralizált tanácsi irányítórendszer döntéshozó és végrehajtó funkciói, nem lehet kétségünk afelől, hogy a munkaerő nemek szerinti, fent vázolt megoszlása egyúttal a férfiak és nők közötti hatalmi hierarchiát is visszatükrözte.

Az adminisztratív állomány feminizálódása, az egyes értelmiségi szakmák elnőiesedése ugyanakkor nem járt együtt a hatalmi pozíciók átstrukturálásával a ne-

mek között. A nők száma az 1949 és 1960 közötti években főleg a pedagógusok körében nőtt, 57,8%-ról 74,8%-ra az általános iskolában, középfokon 46,3%-ról 40,2%-ra változott. (KSH Adatgyűjtemény: 1977: 14) A középfokú oktatásban a nők száma a közismereti tárgyaknál ugyancsak növekedett, ám a statisztikai adatokban a férfiak által oktatott szakmai tárgyak nagy számának köszönhetően ez nem követhető.

A korszak mobilitási vizsgálatainak adataiból megállapítható, hogy a munkahelyi jobb pozíció megszerzésében a nők hátrányosabb helyzetén még az előnyösebb szülői háttér sem sokat javított. „Ellentétben férfi testvéreikkel, ahol a fő jellemző az értelmiségi helyzet megtartása volt, náluk a mobilitás főiránya a fiatalabb korosztályokig az egyszerű foglalkozásokba tartott. Azt mondhatnánk, hogy a felszabadulás előtt a vezetők és értelmiségiek leányainak tipikus helyzete a 'háztartásbeli' állapot, a felszabadulás után viszont az egyszerű szellemi foglalkozás a leggyakoribb életút.” (Andorka 1982: 149). A statisztikai adatokat elemezve nem igazán találtunk példát annak a nőpolitikának a megvalósulására, amit az MDP meghirdetett, és amire Rákosi visszaemlékezésében is utalt. „Ennek a politikának megvalósulásaképpen elkezdtük a nőket a legmagasabb közéleti polcokra helyezni. Csakhamar megjelentek az első női miniszterek, női főispánok, illetve megyei végrehajtó bizottsági elnökök, Újpest női polgármestert kapott stb.” (Rákosi 1997: 727). Az egyes kiemelt, „kirakat” jellegű eseteket leszámítva a nők és férfiak – különösen a fontosabb pozíciók tekintetében – különböző esélyekkel indultak. A nők hátránya éppen a politikai, gazdasági vagy társadalmi élet területén, a vezető posztok megszerzésénél volt a legnagyobb.

A nők aránya egyes vezetői munkakörökben, 1953-ból származó adatok szerint (Lengyel 1958: 769):

Államigazgatási vezető munkakörben	8,3%
Helyi tanácsoknál vezető munkakörben	16,3%
Vállalati igazgató	5,2%
Kereskedelmi vállalatvezető és ügyvezető	9,4%
Gépállomásvezető	4,2%

Annak ellenére, hogy a háború előtti korszakhoz viszonyítva a nők lehetőségei a társadalmi és gazdasági élet területén kibővültek, a férfiakhoz viszonyított relatív hátrányuk kevésbé változott. A magas döntési jogkörrel összekapcsolódó értelmiségi pályákon, a politikusok és a gazdasági- államigazgatási hierarchia káderei között nők nem találhatók. Mivel az egész rendszer működését a legszűkebb pártvezetés irányította, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a nők az ötvenes években a politikai, gazdasági, vagy a kulturális élet területén nem kerültek döntési pozícióba. Állításunk főleg a funkcionáriusok hierarchiájában elhelyezkedő nőkre igaz.

A hatalmat megtestesítő és az operatív munkát végző pártvezetésben – Politikai Bizottság, Titkárság – nők nem vettek részt. Az MDP három kongresszusára megválasztott elnökségben a nők száma kilenc-tíz között változott. Az MDP I. kongresszusán megválasztott Központi Vezetőség 66 tagja között négy volt nő. A II. és III. kongresszuson a 71-71 KV tagból hat, illetve hét volt nő (Vida 1985: 53-66). Andics Erzsébet és Ratkó Anna mindhárom alkalommal bekerült a KV tagjai közé. 1948-ban Mónus Illésné és Szász Ferencné, mint volt baloldali szociáldemokraták képviselték

még a nőket. A II. és III. kongresszus is beválasztotta a KV tagjai sorába Jóború Magdát, Vass Istvánnét, míg Benke Valéria 1954-ben lett tagja a KV-nak.

A pártkongresszusok küldöttei között sem érte el a nők aránya az egyharmadot, az elnökségébe még ennél is alacsonyabb számban – kevesebb, mint 20% – kerültek be. A legfelső pártvezetésnek a nők politikai tevékenységére vonatkozó attitűdjéről azonban az adatoknál sokkal többet árul el a nők kiválasztásának formális a módja. Sztahanovisták, nem tradicionális női munkát végző ifjúmunkások, traktorosok képviselték a nőket a fontos párteseményeken, reprezentálva az új nőideálokat.

A nők politikai tevékenységet főleg az egyetlen női szervezetben, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében¹⁵ (továbbiakban MNDSZ) folytathattak, feladatuk „a párt eszméit és akaratát átvigyék a lakosságnak a szervezet jellege szerint ’megcélzott’ rétegére”, „transzmissziós” (Kornai 1993: 72) feladatot látva el a párt és a tömegek között. A feladatnak igazából azok a nők tudtak megfelelni, akik minden cselekedetüket a párt vezetőségének elvárásai szerint, gondolkodás nélkül végrehajtották. A nők akkori- és későbbi politikai és társadalmi szerepeinek a megítélése szempontjából nyerne ezek a jelenségek mélyebb értelmet. Mivel a nőszervezet funkcionáriusainak műveltsége az átlagnál is alacsonyabb volt, napjainkig továbbélő negatív attitűd alakult ki a politikai szerepet vállaló nőkkel szemben. Ugyanakkor a hatalmi hierarchia alacsonyabb szintjein tevékenykedő nők munkáját nemcsak a képzettség hiánya, hanem a férfiakból álló felső pártvezetés negatív attitűdjei is nehezítették. Ennek okai között egyaránt megtalálható volt a tradicionális női szerepeket hangoztató közvélekedés, valamint a funkcióba történő kiválasztás miatt kialakult ellenszenv.

A nők társadalmi esélyegyenlőségét gátló tényezők

A társadalmi újratermelési folyamatban való részvétel a nők számára akkor válhatott volna az esélyegyenlőség alapjává, ha a családi feladatokhoz kapcsolódó munkákat intézményesítik, valamint a gyermekek gondozásának-nevelésének a terhéből az állam jelentős részt vállal magára. Ehhez a gyermekellátó intézmények olyan volumenű emelésére lett volna szükség, amelyek mind a mennyiség, mind a nevelés minőségének tekintetében kielégítik a családok elvárásait. A pártvezetés viszont a nők egyenjóságát, esélyegyenlőségét a magántulajdon intézményének felszámolásával, a nők társadalmi munkavégzésbe való folyamatos bekapcsolásával automatikusan megvalósulónak vélte és mint minden más területen, itt is a szovjet mintát másolta.¹⁶

A bölcsődei férőhelyek száma – a folyamatos növekedés ellenére – az ötvenes évek elején csak a 0-3 éves gyermekek 3,2%-ának befogadására volt elegendő. A Központi Statisztikai Hivatal 1953. októberi (EÜ: 7/1953) jelentése szerint az adott korosztálynak csak 2,6 százaléka volt bölcsődés, miközben a gyermekes nők 38%-a dolgozott (KSH 1958/II.: 765). A budapestiek ezen a téren előnyöket élveztek a vidéken élőkhöz viszonyítva, mivel a fővárosban a gyermekek 10%-ának tudtak elhelyezést biztosítani.

Még lassabban növekedett az óvodai férőhelyek száma, annak ellenére, hogy ennek az intézménynek történeti hagyományai is voltak (Szalai 1986: 199-201). A magyar óvodapedagógiának már a két világháború között elkötelezett irányítói akadtak nálunk, munkájuk pozitívumai a későbbi időkben is meghatározták az óvodai munka alapelveit. A bölcsődei helyek számának relatív emelkedéséhez viszonyítva –, ami 1949-től négy-, négy és félszeres volt – az óvodában elhelyezhető gyermekek száma csak másfélszeresére nőtt, és egyedül 1951-ben haladta meg a háború előtti szintet.¹⁷ Az ide felvehető gyermekek alig érték el az adott korosztály egynegyedét annak ellenére, hogy a szakemberek többségének a véleménye szerint ebben az életkorban már pozitív hatása van a közösségben történő nevelésnek.

A gyermekellátó intézményeknek a szükségletnél kisebb mértékű fejlesztése megduplázta a dolgozó nők terheit (KSH 1958: 765), mivel ilyen feltételek mellett nehéz volt a munkát és a családi kötelezettségeket egyszerre jól ellátni. Természetes, hogy az ezzel kapcsolatos problémák sem tartoztak a társadalmi diskurzus körébe, sőt, a propaganda a valósággal ellentétes jelenségeket mutatott be.

A családon belüli konfliktusok a nők egyre nagyobb arányú kereső tevékenysége, és a nőknek a háztartással és gyerekneveléssel kapcsolatos – jelentősen nem csökkenő – terhei között komoly feszültség volt. Ez több tekintetben kárára vált mind a családi, mind a munkahelyi feladatok teljesítésének. Lengyel László a női foglalkoztatottságot elemző tanulmányában a következő megállapításokat tette: *„...a nők ilyen nagyarányú bevonása az aktív keresők közé bizonyos mértékig túlzott volt, nem egy vonatkozásban – elsősorban az ifjúság családi nevelését illetően – kedvezőtlen következményekkel járt. A nők munkába állásának folyamata túlságosan gyors volt, s így már eleve sem lehetett minden oldalról, sem gazdasági, sem társadalmi vonatkozásban kellően megalapozott. A bölcsődék, a napközi otthonok, a közétkeztetés (...) szükségesnél lényegesen kisebb mértékű fejlesztése, a háztartások alacsony színvonalú gépesítése nem vette le a dolgozó nő válláról a háztartási és gyermeknevelési gondokat.”* (Lengyel 1958: 765).

Az 1945-ben kodifikált egyenlő munkavállalói jogok a megvalósulásukat segítő intézmények alacsony száma, vagy nem megfelelő funkcionálása miatt a társadalmi gyakorlatban nem érvényesülhettek. A házimunka és a keresőtevékenység összehangolását az is akadályozta, hogy a problémákat a nőknek egyedül kellett (volna) megoldaniuk, mivel a tradicionális férfiszerepek eközben alig változtak. A kettős teherviselés a női egyenlőség megvalósítását kizárólag a társadalmi munkamegosztásban való egyforma részvételre szűkítő ideológia szükségszerű következménye volt. Az ellentmondásokat tovább mélyítette, hogy a növekvő női munkavállalás ellenére a legfelső pártvezetés maga is bizonytalan volt, egyrészt az általa hirdetett „dolgozó nő” ideálját illetően, másrészt a megvalósítás folyamatának a tekintetében. *„A munkához való jog és kötelesség szempontjából a társadalomvezetés a nőket mindvégig bizonyos értelemben kivételnek tekintette (...) a nők esetében a munkavállalás joga elvileg vagy a közfelfogásban sem vált soha kötelezettséggé.”* Ferge Zsuzsa (1982: 140) megállapításai az államszocialista társadalom egész időszakára érvényesek voltak.

Dolgozó nők – háziasszonyok

A pártvezetés céljait a nők felé közvetítő nőszervezet, az MNDSZ agitációs tevékenysége egyrészt a munkahelyekre, másrészt a háziasszonyokra is kiterjedt. Ez utóbbi csoportnál kettős feladatot kellett ellátni, bevonni őket a munkába, illetve rávenni őket, hogy férjüket hatékonyabb munkára buzdítsák.¹⁸ Különös jelentősége volt ennek az agitációnak a bányászfeleségek között, akik a „bányászbecsület védelméért is harcoltak”, és mint az ország legmegbecsültebb dolgozóinak házastársai, segíteni kellett a férjeket abban, hogy méltóak legyenek a Párt, Rákosi bizalmára. A háziasszonyok tehát akkor válhattak a társadalom hasznos tagjaivá, ha házastársukat még több munkára, a tervek teljesítésére, túlteljesítésére ösztönözték.

A háziasszonyokat megcélzó propagandából kiolvasható, hogy az államszocializmus család- és nőképe jelentősen különbözött a tradicionális magyar társadalom családszerkezetétől, a férj-feleség mindennapokban megnyilvánuló kapcsolatrendszerétől. Éppen ezért a más értékrendszer alapján működő pártállamnak ahhoz, hogy hosszú távon hatékonyan funkcionálhasson, el kellett fogadtatnia új ideáljait. Az új értékrendszer kialakításának folyamata jól nyomon követhető a társadalom számára fontos ünnepek átalakítására irányuló törekvésekben.

Nőnap – Anyák napja

Az új nőideált a Nemzetközi Nőnap jelentőségének a hangsúlyozásával, ezzel párhuzamosan az előző időszak nőideálját szimbolizáló Anyák Napja leértékelődésével kívánták a társadalom felé közvetíteni. Míg a két világháború közti időszakban a nő legfontosabb hivatásának tartott feleség és anyaszerep jelentőségét az mutatta, hogy az Anyák Napja kötelező ünnep volt az iskolákban, addig az 1945 és 1955 közötti években a hivatalos ünneplést eltörölték. Intézményesítésére majd csak 1955. május 7-én került újra sor, ugyanakkor a nők legjelentősebb ünnepe továbbra is március 8. maradt. Az ünnepség intézményesítésére azért volt szükség, mivel a tapasztalatok azt mutatták, hogy a „klérus igyekezett azt (mármint az anyák napját) a maga számára felhasználva” minden esztendőben megünnepelni, és ennek megakadályozása végett javasolták újra iskolai ünneppé nyilvánítását. (MOL 276. f. 89/358)

Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya a következő javaslatot készítette a Titkárság részére a Nemzetközi Nőnap megünnepelésére „A Nemzetközi Nőnap előkészületeit fel kell használni arra, hogy fokozódjék a magyar nők aktivitása a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén, és ezáltal is növekedjék a nők társadalmi megbecsülése.”¹⁹ Természetes, hogy emellett még a Szovjetunió, a párt és az MNDSZ munkájának a népszerűsítése is szerepelt a feladatok között. Az ünnepség fényét az is erősíthette, hogy javasolták: a Párt KV írjon levelet a magyar nőkhöz, melyet a sajtó, rádió ismertessen, és az ünnepségeken olvassák is fel. Az ünnepség nem más, mint a nép tisztelete az öntudatos, dolgozó, harcos asszonyok, édesanyák, feleségek és lányaik iránt. „A magyar nők ezután is mindenütt ott lesznek, ahol a béke nagy ügyéért cselekedni

kell.” Ez pedig, a dokumentumok szerint, nem lehetett más, mint a munka frontja és más társadalmi tevékenységek. A Nőnap méltó megünnepelése nem történhetett volna másként, mint a nők tömeges teljesítmény-felajánlásával, a haza gazdasági erejének növelésére irányuló még fokozottabb munkálkodásával

A feleség/anya szerepköréről a társadalmi munkamegosztásban tevékenykedő nőre történő áttérés a „csak családjáért”, dolgozó nő presztízsének a leértékelődésével járt együtt. Ezt a tendenciát erősítette továbbá, hogy a nőnap átvette az anyai szerepkör funkcióját is. „Az édesanyák magasztos feladatukhoz méltóan teljesítsék családi és szülői kötelességeiket, hogy gyermekeiket, dolgozó, művelt, hazájukat szerető emberekké neveljék” (MOL 276. f. 89/163. ö. e. 409.) Az idézetből kiolvasható, hogy itt nem a családi intimitás megteremtése, hanem a társadalom nagy közösségéért végzett tevékenység vált az anyák alapvető feladatává.

1954-ben ugyan megrendezték az Anyák Megyei-, majd május 7-8-án az Anyák Országos Konferenciáját, az összejövetelek témája igen távol esett a világháború előtti anyák napi ünnepségeiktől, a tradicionális családokban betöltött anyai szerepkörtől, s helyette a szocialista közösségért dolgozó nő vált hangsúlyossá.

Karácsony – Fenyőfa ünnep

Egyes eseményekhez, személyekhez kapcsolódó ünnepek előtérbe kerülésének, vagy éppen eljelentéktelenítésüknek és megszüntetésüknek a konkrét tartalomtól elvonatkoztatott, tágabban vett ideológiai okai is voltak. Mivel „a karácsony 1945-óta harcot jelentett a demokratikus erők és a klérus között”, ennek az ünnepnek áttranszformálása „Fenyőfa ünnepé” egyidejűleg szolgálta az ünnep egyházi jellegének háttérbe szorítását, és a nők kivonását a klérus hatása alól” (MOL 276. f. 89/163. ö. e. 58.) A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1950. november 28-án megfogalmazott levele szerint az ünnep új jelentést kapott, amely nem volt más, mint a békeharcra és a nemzetközi szolidaritásra történő mozgósítás. A nőnevelők feladatává tették az akció politikai tartalmának állandó tudatosítását és ezzel a karácsonyi „előkészülésnek” az eddigigél eltérő módon való megszervezését. A szervezők még arra is vigyáztak, hogy ne legyen jelmezből, mivel az esetleg az előző évek betlehemes játékaire emlékeztethetett volna. Az előkészületekre szánt rövid idő is azt a célt szolgálta, hogy a december 22-én, 23-án és 24-én tartandó próbák megakadályozzák a gyermekeket, hogy felkereshessék a templomot, ezért a központilag előírt műsorokat csak december 19-én küldték ki a településekre. Ugyanilyen okokból tették kötelezővé a foglalkozásokon való részvételt 25-én és 26-án délelőtt a tanulók, délután pedig a szülők részére. 1952-ben, szovjet példa alapján, a karácsony másnapját törölték a hivatalos ünnepek sorából, helyette május 2-át fizetett munkaszüneti nappá nyilvánították. A karácsony, a családi körben eltöltött szeretet ünnepe egy napra szűkült le, és még ekkor is külön programokon kellett részt venniük a családtagoknak.

Tovább is sorolhatnánk az említett esetekhez hasonló példákat, amelyek az ötvenes években a megelőző társadalom jeles eseményeinek a megváltoztatására irá-

még a nőket. A II. és III. kongresszus is beválasztotta a KV tagjai sorába Jóború Magdát, Vass Istvánnét, míg Benke Valéria 1954-ben lett tagja a KV-nak.

A pártkongresszusok küldöttei között sem érte el a nők aránya az egyharmadot, az elnökségébe még ennél is alacsonyabb számban – kevesebb, mint 20% – kerültek be. A legfelső pártvezetésnek a nők politikai tevékenységére vonatkozó attitűdjéről azonban az adatoknál sokkal többet árul el a nők kiválasztásának formális a módja. Sztahanovisták, nem tradicionális női munkát végző ifjún munkások, traktorosok képviselték a nőket a fontos párteseményeken, reprezentálva az új nőideálokat.

A nők politikai tevékenységet főleg az egyetlen női szervezetben, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében¹⁵ (továbbiakban MNDSZ) folytathattak, feladatuk „a párt eszméit és akaratát átvigyék a lakosságnak a szervezet jellege szerint ’megélezett’ rétegére”, „transzmissziós” (Kornai 1993: 72) feladatot látva el a párt és a tömegek között. A feladatnak igazából azok a nők tudtak megfelelni, akik minden cselekedetüket a párt vezetőségének elvárásai szerint, gondolkodás nélkül végrehajtották. A nők akkori- és későbbi politikai és társadalmi szerepeinek a megítélése szempontjából nyernek ezek a jelenségek mélyebb értelmet. Mivel a nőszervezet funkcionáriusainak műveltsége az átlagnál is alacsonyabb volt, napjainkig továbbélő negatív attitűd alakult ki a politikai szerepet vállaló nőkkel szemben. Ugyanakkor a hatalmi hierarchia alacsonyabb szintjein tevékenykedő nők munkáját nemcsak a képzettség hiánya, hanem a férfiakból álló felső pártvezetés negatív attitűdjei is nehezítették. Ennek okai között egyaránt megtalálható volt a tradicionális női szerepeket hangoztató közvélekedés, valamint a funkcióba történő kiválasztás miatt kialakult ellenszenv.

A nők társadalmi esélyegyenlőségét gátló tényezők

A társadalmi újratermelési folyamatban való részvétel a nők számára akkor válhatott volna az esélyegyenlőség alapjává, ha a családi feladatokhoz kapcsolódó munkákat intézményesítik, valamint a gyermekek gondozásának-nevelésének a terhéből az állam jelentős részt vállal magára. Ehhez a gyermekellátó intézmények olyan volumenű emelésére lett volna szükség, amelyek mind a mennyiség, mind a nevelés minőségének tekintetében kielégítik a családok elvárásait. A pártvezetés viszont a nők egyenjóságát, esélyegyenlőségét a magántulajdon intézményének felszámolásával, a nők társadalmi munkavégzésbe való folyamatos bekapcsolásával automatikusan megvalósulónak vélte és mint minden más területen, itt is a szovjet mintát másolta.¹⁶

A bölcsődei férőhelyek száma – a folyamatos növekedés ellenére – az ötvenes évek elején csak a 0-3 éves gyermekek 3,2%-ának befogadására volt elegendő. A Központi Statisztikai Hivatal 1953. októberi (EÜ: 7/1953) jelentése szerint az adott korosztálynak csak 2,6 százaléka volt bölcsődés, miközben a gyermekes nők 38%-a dolgozott (KSH 1958/II.: 765). A budapestiek ezen a téren előnyöket élveztek a vidéken élőkhöz viszonyítva, mivel a fővárosban a gyermekek 10%-ának tudtak elhelyezést biztosítani.

Még lassabban növekedett az óvodai férőhelyek száma, annak ellenére, hogy ennek az intézménynek történeti hagyományai is voltak (Szalai 1986: 199-201). A magyar óvodapedagógiának már a két világháború között elkötelezett irányítói akadtak nálunk, munkájuk pozitívumai a későbbi időkben is meghatározták az óvodai munka alapelveit. A bölcsődei helyek számának relatív emelkedéséhez viszonyítva –, ami 1949-től négy-, négy és félszeres volt – az óvodában elhelyezhető gyermekek száma csak másfélszeresére nőtt, és egyedül 1951-ben haladta meg a háború előtti szintet.¹⁷ Az ide felvehető gyermekek alig érték el az adott korosztály egynegyedét annak ellenére, hogy a szakemberek többségének a véleménye szerint ebben az életkorban már pozitív hatása van a közösségben történő nevelésnek.

A gyermekellátó intézményeknek a szükségletnél kisebb mértékű fejlesztése megduplázta a dolgozó nők terheit (KSH 1958: 765), mivel ilyen feltételek mellett nehéz volt a munkát és a családi kötelezettségeket egyszerre jól ellátni. Természetes, hogy az ezzel kapcsolatos problémák sem tartoztak a társadalmi diskurzus körébe, sőt, a propaganda a valósággal ellentétes jelenségeket mutatott be.

A családon belüli konfliktusok a nők egyre nagyobb arányú kereső tevékenysége, és a nőknek a háztartással és gyerekneveléssel kapcsolatos – jelentősen nem csökkenő – terhei között komoly feszültség volt. Ez több tekintetben kárára vált mind a családi, mind a munkahelyi feladatok teljesítésének. Lengyel László a női foglalkoztatottságot elemző tanulmányában a következő megállapításokat tette: *„...a nők ilyen nagyarányú bevonása az aktív keresők közé bizonyos mértékig túlzott volt, nem egy vonatkozásban – elsősorban az ifjúság családi nevelését illetően – kedvezőtlen következményekkel járt. A nők munkába állásának folyamata túlságosan gyors volt, s így már eleve sem lehetett minden oldalról, sem gazdasági, sem társadalmi vonatkozásban kellően megalapozott. A bölcsődék, a napközi otthonok, a közétkeztetés (...) szükségesnél lényegesen kisebb mértékű fejlesztése, a háztartások alacsony színvonalú gépesítése nem vette le a dolgozó nő válláról a háztartási és gyermeknevelési gondokat.”* (Lengyel 1958: 765).

Az 1945-ben kodifikált egyenlő munkavállalói jogok a megvalósulásukat segítő intézmények alacsony száma, vagy nem megfelelő funkcionálása miatt a társadalmi gyakorlatban nem érvényesülhettek. A házimunka és a keresőtevékenység összehangolását az is akadályozta, hogy a problémákat a nőknek egyedül kellett (volna) megoldaniuk, mivel a tradicionális férfiszerepek eközben alig változtak. A kettős teherviselés a női egyenlőség megvalósítását kizárólag a társadalmi munkamegosztásban való egyforma részvétellel szűkítő ideológia szükségszerű következménye volt. Az ellentmondásokat tovább mélyítette, hogy a növekvő női munkavállalás ellenére a legfelső pártvezetés maga is bizonytalan volt, egyrészt az általa hirdetett „dolgozó nő” ideálját illetően, másrészt a megvalósítás folyamatának a tekintetében. *„A munkához való jog és kötelesség szempontjából a társadalomvezetés a nőket mindvégig bizonyos értelemben kivételnek tekintette (...) a nők esetében a munkavállalás joga elvileg vagy a közfelfogásban sem vált soha kötelezettséggé,”* Ferge Zsuzsa (1982: 140) megállapításai az államszocialista társadalom egész időszakára érvényesek voltak.

Dolgozó nők – háziasszonyok

A pártvezetés céljait a nők felé közvetítő nőszervezet, az MNDSZ agitációs tevékenysége egyrészt a munkahelyekre, másrészt a háziasszonyokra is kiterjedt. Ez utóbbi csoportnál kettős feladatot kellett ellátni, bevonni őket a munkába, illetve rávenni őket, hogy férjüket hatékonyabb munkára buzdítsák.¹⁸ Különös jelentősége volt ennek az agitációnak a bányászfeleségek között, akik a „bányászbecsület védelméért is harcoltak”, és mint az ország legmegbecsültebb dolgozóinak házastársai, segíteni kellett a férjeket abban, hogy méltóak legyenek a Párt, Rákosi bizalmára. A háziasszonyok tehát akkor válhattak a társadalom hasznos tagjaivá, ha házastársukat még több munkára, a tervek teljesítésére, túlteljesítésére ösztönözték.

A háziasszonyokat megcélzó propagandából kiolvasható, hogy az államszocializmus család- és nőképe jelentősen különbözött a tradicionális magyar társadalom családszerkezetétől, a férj-feleség mindennapokban megnyilvánuló kapcsolatrendszerétől. Éppen ezért a más értékrendszer alapján működő pártállamnak ahhoz, hogy hosszú távon hatékonyan funkcionálhasson, el kellett fogadtatnia új ideáljait. Az új értékrendszer kialakításának folyamata jól nyomon követhető a társadalom számára fontos ünnepek átalakítására irányuló törekvésekben.

Nőnap – Anyák napja

Az új nőideált a Nemzetközi Nőnap jelentőségének a hangsúlyozásával, ezzel párhuzamosan az előző időszak nőideálját szimbolizáló Anyák Napja leértékelődésével kívánták a társadalom felé közvetíteni. Míg a két világháború közti időszakban a nő legfontosabb hivatásának tartott feleség és anyaszerep jelentőségét az mutatta, hogy az Anyák Napja kötelező ünnep volt az iskolákban, addig az 1945 és 1955 közötti években a hivatalos ünneplést eltörölték. Intézményesítésére majd csak 1955. május 7-én került újra sor, ugyanakkor a nők legjelentősebb ünnepe továbbra is március 8. maradt. Az ünnepség intézményesítésére azért volt szükség, mivel a tapasztalatok azt mutatták, hogy a „klérus igyekezett azt (mármint az anyák napját) a maga számára felhasználva” minden esztendőben megünnepelni, és ennek megakadályozása végett javasolták újra iskolai ünneppé nyilvánítását. (MOL 276. f. 89/358)

Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya a következő javaslatot készítette a Titkárság részére a Nemzetközi Nőnap megünnepelésére „A Nemzetközi Nőnap előkészületeit fel kell használni arra, hogy fokozódjék a magyar nők aktivitása a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén, és ezáltal is növekedjék a nők társadalmi megbecsülése.”¹⁹ Természetes, hogy emellett még a Szovjetunió, a párt és az MNDSZ munkájának a népszerűsítése is szerepelt a feladatok között. Az ünnepség fényét az is erősíthette, hogy javasolták: a Párt KV írjon levelet a magyar nőkhöz, melyet a sajtó, rádió ismertessen, és az ünnepeken olvassák is fel. Az ünnepség nem más, mint a nép tisztelete az öntudatos, dolgozó, harcos asszonyok, édesanyák, feleségek és lányaik iránt. „A magyar nők ezután is mindenütt ott lesznek, ahol a béke nagy ügyéért cselekedni

kell.” Ez pedig, a dokumentumok szerint, nem lehetett más, mint a munka frontja és más társadalmi tevékenységek. A Nőnap méltó megünnepelése nem történhetett volna másként, mint a nők tömeges teljesítmény-felajánlásával, a haza gazdasági erejének növelésére irányuló még fokozottabb munkálkodásával

A feleség/anya szerepköréről a társadalmi munkamegosztásban tevékenykedő nőre történő áttérés a „csak családjáért”, dolgozó nő presztízsének a leértékelődésével járt együtt. Ezt a tendenciát erősítette továbbá, hogy a nőnap átvette az anyai szerepkör funkcióját is. „Az édesanyák magasztos feladatukhoz méltóan teljesítsék családi és szülői kötelességeiket, hogy gyermekeiket, dolgozó, művelt, hazájukat szerető emberekké neveljék” (MOL 276. f. 89/163. ö. e. 409.) Az idézetből kiolvasható, hogy itt nem a családi intimitás megteremtése, hanem a társadalom nagy közösségéért végzett tevékenység vált az anyák alapvető feladatává.

1954-ben ugyan megrendezték az Anyák Megyei-, majd május 7-8-án az Anyák Országos Konferenciáját, az összejövetelek témája igen távol esett a világháború előtti anyák napi ünnepeikétől, a tradicionális családokban betöltött anyai szerepkörtől, s helyette a szocialista közösségért dolgozó nő vált hangsúlyossá.

Karácsony – Fenyőfa ünnep

Egyes eseményekhez, személyekhez kapcsolódó ünnepek előtérbe kerülésének, vagy éppen eljelentéktelenítésüknek és megszüntetésüknek a konkrét tartalomtól elvonatkoztatott, tágabban vett ideológiai okai is voltak. Mivel „a karácsony 1945-óta harcot jelentett a demokratikus erők és a klérus között”, ennek az ünnepnek áttranszformálása „Fenyőfa ünnepé” egyidejűleg szolgálta az ünnep egyházi jellegének háttérbe szorítását, és a nők kivonását a klérus hatása alól” (MOL 276. f. 89/163. ö. e. 58.) A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1950. november 28-án megfogalmazott levele szerint az ünnep új jelentést kapott, amely nem volt más, mint a békeharcra és a nemzetközi szolidaritásra történő mozgósítás. A nőnevelők feladatává tették az akció politikai tartalmának állandó tudatosítását és ezzel a karácsonyi „előkészülésnek” az eddigigél eltérő módon való megszervezését. A szervezők még arra is vigyáztak, hogy ne legyen jelmezbál, mivel az esetleg az előző évek betlehemes játékaire emlékeztethetett volna. Az előkészületekre szánt rövid idő is azt a célt szolgálta, hogy a december 22-én, 23-án és 24-én tartandó próbák megakadályozzák a gyermekeket, hogy felkereshessék a templomot, ezért a központilag előírt műsorokat csak december 19-én küldték ki a településekre. Ugyanilyen okokból tették kötelezővé a foglalkozásokon való részvételt 25-én és 26-án délelőtt a tanulók, délután pedig a szülők részére. 1952-ben, szovjet példa alapján, a karácsony másnapját törölték a hivatalos ünnepek sorából, helyette május 2-át fizetett munkaszüneti nappá nyilvánították. A karácsony, a családi körben eltöltött szeretet ünnepe egy napra szűkült le, és még ekkor is külön programokon kellett részt venniük a családtagoknak.

Tovább is sorolhatnánk az említett esetekhez hasonló példákat, amelyek az ötvenes években a megelőző társadalom jeles eseményeinek a megváltoztatására irá-

nyultak. Azokban az esetekben, amikor az ünnepet névlegesen megtartották, a politika jóvoltából mégis elvesztette eredeti jelentését s új tartalommal telítődött.

Természetes, hogy az áttranszformált ünnepek a közvetlen változások (munka-, munkaszüneti nap) mellett legfeljebb hosszabb távon fejthették volna ki a hatásukat, ezért azonnali új példaképekre is szükség volt. Ezek az új ideálok nem is lehettek mások, mint a „*nép álmaivá váló...*” apák, akik a párt által vezetett közösségben – amivé a kommunista vezetők a hagyományos családot kívánták átalakítani – legalább olyan kitüntetett szerepet játszottak, mint a marxizmus alapítói által elítélt patriarchális családapák. A korabeli dokumentumok szerint a karizmatikus vezérek nemegyszer mint új istenek tűntek fel. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a hetvenéves szemléni Szabó Béláné a következőkkel magyarázta, hogy miért festette ki a házat Sztálin 70. születésnapjának a tiszteletére. „*Máskor karácsonyra szoktam, de Sztálin elvtárs a mi megváltónk és az ő tiszteletére teszem.*” (Pütkösti 1996: 255.) Rákosi Mátyás a minisztertanács elnökévé történt megválasztása alkalmából kapott hasonló tartalmú levelet.

Összefoglalás

Az ötvenes évek politikai, gazdasági változásait a nők szempontjából elemezve megállapítható, hogy ebben az időszakban a társadalmi – leginkább a munkavállaláshoz kapcsolódó – szerepek váltak igazán hangsúlyossá, és ezzel párhuzamosan a tradicionális női-, családi szerepek leértékelődtek. A magánélet éppen úgy elhanyagolt területe volt e korszaknak, mint a tradicionális értékek mentén szerveződő család és a hagyományos értelemben felfogott nőiesség. A nemek közötti egyenlőség/egyformaság szélsőséges formáját példázta Gergely Miklósnak a Ludas Matyi 1952. október 22-i számában megjelent karcolatában vissza-visszatérő refrén: „*itt nincs nő, és nincs férfi, csak kollégák vannak.*”

Ugyanakkor a változások annak lehetőségét is megteremtették, hogy a nemek társadalmi és családi viszonyaiban végleg eltűnjenek a férfi – férfi autoritás alapjai, és a jogegyenlőség deklarálása hozzájárult ahhoz, hogy felgyorsuljanak mindazon folyamatok, amelyek a magyar társadalom tradicionális érték és normarendszere miatt a megelőző időszakban megátolták a nőket abban, hogy életlehetőségeik terén közelítsenek a férfiakhoz. Természetes, hogy ezek a változások csak a valóságot elleplő propaganda szintjén látszottak problémamentesnek, a valóságban tele voltak megannyi ellentmondással. Pozitívumként értékelhető, hogy először ekkor módosultak – legmagasabb állami-, politikai szinten – a nők munkavégzésére vonatkozó évszázados törvények, szokások és elvárások; negatívumként értékelhető viszont, hogy az átalakulással szemben kritikákat megfogalmazókat elhallgattatták, az ellentétes szerepelvárások miatt kialakuló nehézségekről, konfliktusokról pedig nem lehetett nyíltan beszélni.

Ebből következik, hogy az ötvenes évek politikai, gazdasági és társadalmi változásai hatására a nők társadalmi- és családi szerepeit ellentmondások jellemezték,

ugyanakkor ezek a „női problémák” érdekérvényesítés hiányában láthatatlanok maradtak. A Rákosi diktatúrában a nők társadalmi egyenlőségét hirdető jelszavak ellenére, a nők érdekei, mint minden partikulárisnak tartott érdek feláldozható, vagy alárendelhető volt az általános célnak. A bekövetkezett változások ellenére a nők alárendelődésének intézményes okai, mind társadalmi, mind a magánélet színterein továbbra is fennmaradtak. Ezért társadalmi helyzetükben, a másik nemhez való viszonyukban csak olyan változások következhetek be, amelyek a szovjet típusú államszocializmus fennmaradását segítették elő.

Jegyzetek

- Uj Magyar Képzőművészet. 1950. 4. Révai József megnyitó beszéde az 1950-ben rendezett első Magyar Képzőművészeti Kiállításon. (Kiemelés tőlem S. M.)
- A nők oroszországi, majd szovjetunióbeli történeténél célszerű a helyzetüket meghatározó változásokat a bolsevik párt, főleg a pártpolitikát kijelölő személyiségek véleményén keresztül elemezni. Mivel az adott szisztémában minden a legszűkebb pártvezetés keretein belül dőlt el, így a korabeli párthatározatokat, a kongresszusok konferenciák anyagait és jelentéseit elemeztem. A jelentések és az aktuális politikai történések összevetése adhat képet a változások okairól. Forrás az Oroszországra és Szovjetunióra vonatkozó XX. századi képes történeti kronológia, valamint az 1996-ban megjelent „A Szovjetunió története” című munka.
- Marx és Engels a nemek közötti egyenlőtlenség eredetét a társadalmi egyenlőtlenségek eredetére, az osztálykülönbségekre vezetik vissza, amely kialakulásában, megszilárdulásában és tartós megmaradásában a munkamegosztásnak, a magántulajdonnak és a házasság intézményének tulajdonítottak jelentős szerepet. „A munka megosztásával... amely a munkának a családban való természetadta megosztásán és a társadalomnak egyes egymással való természetadta megosztásán és a társadalomnak egyes egymással ellentett családokra való szétválásán nyugszik, egyidejűleg az elosztás is adva van, mégpedig a munkának és termékeinek mind mennyiségre, mind minőségre egyenlően elosztása, tehát a tulajdon, amelynek a családban, ahol a nő és a gyermekek a férfi rabslolgái, megvan már a csirája, az első formája. A családban levő, persze még nagyon kezdetleges, látens rabslolgóság az első tulajdon, amely egyébként itt már tökéletesen megfelel a modern közgazdászok definíciójának, amely szerint a tulajdon idegen munkaerő feletti rendelkezés.” Marx 1844-ben irt, „A szent család vagy a kritika kritikája” című munkájából idézett gondolat lényege, hogy a férfi és nő viszonyának alakulását az általános emberi fejlődés fokmérőjeként tekintette. A tanulmányban előrevetődik az a későbbi, a marxizmus gyakorlatában megjelenő megközelítési mód, amely a nők problémáit nem nőkérdésnek, hanem egy általános társadalmi egyenlőség megvalósításának részeként tünteti fel. Marxnál az osztálykülönbség megszűnése, amelynek alapja mindennemű magántulajdon megszűnése, együtt jár a magántulajdon újratemelését biztosító polgári család intézményrendszerének eltűnésével, amely megszabadítja a nőt a házasság általi elnyomás lehetőségétől, megteremtve a nő bekapcsolását az általános emberi fejlődési vonulatába.
- Gyáni szerint (1995) amíg 1920-ban a városi bérmunkásoknak csak a fele dolgozott ipari proletárként, addig a világháborút megelőző időkben már közel kétharmaduk állt ipari munkából.
- Az 1945. november 4.-én tartott nemzetgyűlési választásokon, a nemzetgyűlés 420 tagja közül 14 a női képviselő, az 1947 augusztusi választásokon is jelentős erőfeszítések történtek a női szavazók megnyerésére (Tóth M. 1975: 9-10).
- Ramirez, F. O. – Y. Soysal – S. Shanahan (1997) A nők választójogának alakulásával foglalkozó kutatások szerint az általános választójog kibővítése, amely 1945-től Magyarországon is tapasztalható, nem a szocialista országok sajátossága, hanem a modernizációs törekvések velejárója. A modernizálódó országok lakossága, társadalmi berendezkedéstől függetlenül, részesülhetett a politikai jogok általános kiterjesztésében. Ezzel a ténnyel magyarázható, hogy Magyarország Guatemalával, Indonéziával, Japánnal és Olaszországgal egy időben kodifikálta az általános választójogot, míg Svájc csak 1971-ben tette ezt.
- Marx: A szent család vagy a kritika kritikája (1844.) In: MEM 2. kötet 194-195. o. Fontos megkülönböztetni a marxizmus klasszikusainak munkáit a marxizmustól, vagy marxizmus-leninizmustól. A nőkérdésben is alapvető különbségeket találunk a klasszikusok elmélete és az elméletre hivatkozó, de azzal sokszor ellentétes gyakorlatot megvalósító marxista nőpolitika között.
- A nők számarányának folyamatos növekedése figyelhető meg az utolsó, alternatívákat nem tartalmazó választásokig (1980. 30,1%), amelyből egyértelműen az a következtetés vonható le, hogy nem a nők politikai súlya, hanem formális részvétele növekedett csak. Amikor már valódi alternatívák között lehetett (az 1985/1990-es évektől) választani, akkor a nők részvétele lecsökkent, tehát az államszocialista időszak alatt nem változott meg a női politikusokkal szembeni tradicionális/előítéletes attitűd.

- ⁹ MOL 276. f. 54/217. ó. e. 9.) A személyigazolvány bevezetését nem is ebből határozták el... pontossá tenné a lakosságról vezetett nyilvántartást, elősegítené a munkaerő vándorlás csökkentését, megkönnyítené az ÁVH és a Rendőrség munkáját az imperialista ügynökök és osztályellenség, politikai és gazdasági bűnözők ellen
- ¹⁰ Ez a folyamat az 1957. évi V. törvénnyel teljesedett be. Ekkortól veszítette érvényét az a korábbi joggyakorlat, amely szerint a nő automatikusan megkapta a férj állampolgárságát, és az nem a saját választásától függött.
- ¹¹ H. Sas Judit idézi Vadász Lajos: Tétéles magánjogunk. címmel 1942-ben megjelent munkájából. (H. Sas 1984: 77).
- ¹² (Balogh 1986: 433). Az új családjogi törvény elemzésénél a továbbiakban ebből idézünk (Kiemelés tőlem S. M.)
- ¹³ „A jogalkotó elvetette tehát a régi HT vétkességi rendszerét a bontás tekintetében, és a házasság feldúltságának a kritériumár fogadta el a bontás alaptényállásul.” (Csiky 1990: 122).
- ¹⁴ KSH 1960/3.
- ¹⁵ A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége elnevezést 1944. decemberétől (Orosháza) használta az 1944. november elején Szegeden megalakult Antifasiszta Dolgozó Nők Szövetsége. 1945. január 28-án Debrecenben az országos szervezet, február 18-án Budapesten az Országos Vezetőség alakult meg. Az MKP a kommunista nők aktív szervezőmunkáján keresztül érvényesítette akaratát.
- ¹⁶ Az 1917-1926 közötti családjogi vitákban és a XII. pártkongresszuson Alexandra Kollontaj nézeti vereséget szenvedtek, sőt a burzsoá feminizmus vádjával bélyegezték meg. Elméletének kiindulópontja az volt, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségnek a magántulajdon nem az eredete, hanem csak megerősíti a nők alávetttségét azáltal, hogy elősegíti a nemek közötti munkamegosztást. Az egyenlőtlenségek alapja a munkák differenciálódása oly módon, hogy a nők feladatává vált a „háztűzhely melegségének őrzése”, ezáltal más lett a társadalomban elfoglalt helyük, ezzel párhuzamosan ezek a munkák leértékelődtek, improduktívvá váltak, szemben a férfiak házon kívül végzett produktív munkájával. Figyelmeztetett arra, hogy a munkák nemek szerinti elkülönülése a produktív-improduktív tengely mentén mindig magában hordozza az elnyomás lehetőségét. Cél mindenfajta munka társadalmivá és produktívvá tétele. A megvalósításhoz elengedhetetlennek tartotta a gyermekotthonok és napközi otthonok létrehozását, valamint a közétkeztetés általánossá válását (Kollontaj 1921: 259). 1923 április 13-án egy erőteljes kritikát fogalmazott meg a Pravdában a kormány – pénzügyi nehézségekre hivatkozó – halogató politikájával kapcsolatban, mely akadályozta ezekben az otthonoknak és a nők munkáját megkönnyítő közétkezdőknek a létrehozását.
- ¹⁷ A kevés férőhely a háborús károknak is köszönhető, amelynek következtében az óvodák száma 1140-ről 1945-re 992-re csökkent, a gyermekszám pedig 112 ezerről, 52 ezerre.
- ¹⁸ A házi agitáció a szociáldemokrata párt szervezési gyakorlatából került át az MNDSZ feladatai közé, de míg az előbbinél „Jelentősége kettős: a pártaktívák munkába vonása és az inaktív párttagokkal való kapcsolat felvétele és fenntartása” (Titkári... 1946. 6.) volt, addig az ötvenes években a pártpolitika érvényesítésének egyik harcosszereplőjeként szerepelt.
- ¹⁹ MOL 276. f. 89/273. ó. e. 404-409. (Kiemelések tőlem S. M.)

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf 1982. *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Bp., Gondolat.
- Balogh Sándor (szerk.) 1986. *Nehéz esztendőkről krónikája 1949-1953. Dokumentumok*. Bp., Gondolat.
- Csikó Ottó 1990. *A házasság felbontása*. Bp., Közgazdasági és Jogi.
- Ferge Zsuzsa 1982. *Társadalmi újratermelés és társadalompolitika*. Bp., Közgazdasági és Jogi.
- Gyáni Gábor 1995. A városi munkásság szerkezete Magyarországon 1910-1941 között. In: Valuch Tibor (szerk.) *Hatalom és társadalom a XX. századi Magyar történelemben*. Bp., Osiris, 553-557.
- Gyarmati György 1996. *Március hatalma a hatalom márciusa*. Bp., Paginarium.
- H. Sas Judit 1984. *Nőies nők és férfias férfiak*. Bp., Akadémiai.
- Halász József–Kovács István–Szabó Imre (szerk.) 1965. *Az állampolgárok jogai és kötelezettségei*. Bp., Akadémiai.
- Kornai János 1993. *A szocialista rendszer*. Bp., HVG
- Kelly-Gadol, Joan 1993. A nemek társadalmi viszonyai. *Aetas*, 4. sz. 139-153.
- Lengyel László 1958. A foglalkoztatottság alakulása. In: *Statistikai Szemle XXXVI. Évf. 1958/ II. Félév*. KSH 762-772.
- Marx, Karl 1977. *A szent család vagy a kritika kritikája (1844.)* In: MEM 2. kötet Bp., Kossuth.
- Pünkösti Árpád 1996. *Rákosi a Csúcson 1948-1953*. Bp., Európa.
- Rákosi Mátyás 1951. *A békéért a szocializmus építéséért*. Bp., Szikra.
- Rákosi Mátyás 1997. *Visszaemlékezések 1940-1956. 1-2.* Bp., Napvilág.
- Ramirez, Francisco O. — Yasemin Soysal-Suzanne Shanahan 1997. The Changing Logic of Political Citizenship: Cross-National Acquisition of Women's Suffrage Rights, 1890 to 1990. *American Sociological Review*, Vol. 62 (October) 735-745.
- Szalai Júlia 1986. *Az egészségügy betegségei*. Bp., Közgazdasági és Jogi.
- Tóth Matild 1975. *A magyar nők jogainak fejlődése*. Bp., Táncsics.

- T. Varga György 1998. Adalékok és szempontok a Magyar Dolgozók Pártja hatalmi helyzetéhez. *Műltünk*, 2. sz. 175-205.
- Új Magyar Képzőművészet 1950. Az 1950. évben rendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás anyagából. Bp., Athenaeum
- Vida Sándor (szerk.) 1985. *Pártkongresszusok és pártpreferenciák 1918-1980*. Bp., Kossuth.
- KSH 1977. *Adaggyűjtemény a kereső nőkről*. Bp., KSH november 14.
- KSH 1960. *A nők helyzete régen és most* (Foglalkozási, bérezési, műveltségi és szociális viszonyok) *Statistikai Időszaki Közlemények* 32. kötet Bp., KSH 3. sz.
- KSH 1958 *A szocialista szektorban foglalkoztatott munkások, alkalmazottak és kisipari szövetkezeti tagok száma nem és kor szerinti 1949-1958*. Bp., KSH